



BALOGH JÁNOS MÁTYÁS

Kisemberek kishitelei a 19. század végi Budapesten

„Pénzszerzés dolgában, ha lehetett, közkereseti társaságot alkottunk, s igyekeztünk valamilyen bőrt nyúzó szövetkezetet fogni. Ha jótállónk hitelképes ember volt, akkor nyúztunk magunkat, s fizettünk havonta, hetente, már ahogy lehetett. De be volt fellegezve annak a fizetésnek, ha a magunk aláírásaira pénzt préselhettünk ki, mert azt ugyan az első levont részleteken kívül nem fizette senki. Venni nem igen lehetett rajtunk mit venni, a fizetések letiltásokkal annyira megterhelve [voltak], hogy három mathuzsálemi kort is vígan kibírtak volna, így hát a fond perdü számlára írták. Nagyon tapasztalatlan vigécznek kellett lenni, aki elszánta magát reá, hogy részletfizetési üzlet megkötésére betegye közénk, pénzéhes dúvadak közé, a »Salva guardia«¹ kapuján át a csülkeit. Megemlegette annak még az unokája is az itt effectuált üzleteket. Még szép volt, ha csak úgy járt, amikor incassálni jött a »bogár« [sic!] elsején, ha azzal fogadták, hogy »beteg«, vagy »szabadságon van« keresett cliense. Megtette Ruttkay Kálmán azt is, hogy ő maga mondotta tótos dialectusban a nála óiránta érdeklődő incassánsnak: »asz maar meghalt«, mi meg a rozoga íróasztalokba kapaszkodva fojtottuk el ellenállhatatlan nevetési ingerünket. Ha azután egyik-másik jordi [zsidó] confidens lett, s az alispánhoz való bemenettel fenyegetődött, bizony rövidesen kítettük a szűrét, úgy, hogy nem is igen mert többé a pipafüstös, kormos, irodákba jönni. Szabó Bandi egyszer András napot rendezett, nagyszerűen is folyt le a muri, de fizetésre kerülén a sor, pénz meg nem volt, zálogban hagyta hadnagyi kinevezetési okmányát, mely ugyan akkor már történelmi beccsel sem bírt, legfeljebb, ha neki. A Blumenthal zsidó nagy magabiztában nálam jelentkezett, mert Szabó a nyakamra uszította a beces documentummal. Én azután felvilágosítottam úgy, hogy méternyire nyúlt meg az egyébként eléggé nyerges orra. Mikor azután követelődött, kipanancsoltam. Nem is látott abból a czechből egy fia fillért sem soha. [Gyakori] volt az ilyen manipuláció. Megvették ma az ékszert, könyvet, vásznat, lefizették az első részletet, amint megkapták a holmit, meg sem melegedett náluk, már el is adták potom áron. A zsidó meg sírhatott a részletekért. Volt is olyan veszekedett híre a vármegyeiknek közöttük, hogy no² – írja Lowetinszky János József vármegyei irodasegédtsízt 1921-ben papírra vetett emlékezéseiben – a „virtusok” taglálása között – egy 19. század végi munkahelyi társaságról, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kishivatalnokairól.

¹ Itt körülbelül olyan értelemben, mint „háboríthatatlan terület”.

² Lowetinszky János József naplója, 1921-ben kezdett segédletkötet; a kézirat napló-folyam a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban található, jelzete: B 0910/209. Tanulmányomban a továbbiakban a naplóból származó idézetek esetében csak a bejegyzés dátumát jelölöm, a kötetet csak akkor, ha nem a napi eseményeket rögzítő kötetekből idézek. A szövegrészleteket a mai helyesírásnak megfelelő átírással idézem.

A 19. századi hitelélet alig ismert területei közé tartoznak a magánemberek kisebb összegű kölcsönügyletei. Pásztor Mihály ugyanakkor mintha éppen az idézetben felbukkanó alakokról írt volna 1907-ben – általánosan. Számításai szerint ekkoriban a budapesti köztisztviselői kar fele mellékjövedelemre volt utalva, mivel főjövedelméből nem tudott megélni; ennek a mellékjövedelemnek a forrása azonban az „adósságcsinálás” is lehetett a melékfoglalkozás mellett. Az adósságból kilábalni nem tudó köztisztviselők fizetése pedig letiltás alá kerülhetett – Pásztor szerint az évente átlag tizenkétezer budapesti fizetésletiltás nagyobb része köztisztviselői fizetés volt.³

Tanulmányomban – forrásként Lowetinszky naplóját felhasználva – azt kísérlem bemutatni, hogy milyen csatornákon keresztül, milyen körülmények között zajlott a dualizmus idején egy budapesti kisember hitellete. A naplóíró életpályájának egy szakaszát (az 1880-as évektől 1910-ig), az egyes évek pénzforgalmát elemezve alaposabban is vizsgálható a kölcsönkérők és a kölcsönadók köre, a hitelfelvétel okai, a törlesztési hajlandóság és mindezen elemek változásai a negyedévszázados időintervallumban.

Lowetinszky János József (Pest, 1866 – Budapest, 1935) vasúti távirász, majd vármegei kishivatalnok páratlan történeti forrást hagyott maga után; a több mint fél évszázadon át – haláláig – vezetett, negyven kötetnyi fennmaradt naplója már csak terjedelméből és az átfogott időintervallumból kifolyólag is szinte példanélkülinek számít ebből a korból, igazán unikálissá azonban egyrészt a naplóíró viszonylag alacsony társadalmi helyzete, másrészt a diárium összetett szerkezete és rendkívüli adatgazdasága teszi.⁴

Tanulmányomban előbb röviden bemutatom a naplóíró családi viszonyait és ifjúkorát, ezt követően elemzem az 1888 végén, felnőttkora kezdetén felvett adósságállománykimutatását, majd kitérek Lowetinszky állására, hivatali karrierjére és fizetésének alakulására. A napló egyes segédleteinek köszönhetően megismerhetjük a naplóíró éves költségvetéseit, hitelügyleteit is, két év (1893 és 1900) kölcsöneivel kiemelten foglalkozom. A különleges „életmű”, a naplófolyam tartalmaz egy olyan 1910-es összesítést is, amelyben – kisebb egyértelmű hiányosságokkal ugyan – a naplóíró ABC sorrendben összegyűjtötte életének valamennyi addigi hitelezőjét és adását, feltüntetve a kölcsön és a törlesztés összegét is. Tekintve, hogy a napló segédleteiben számos kolléga, barát, ismerős portrészertű bemutatása is megtalálható, a kimutatásokban szereplő adatok, nevek mögé átfogó történeteket is helyezhetünk az egyes naplóbejegyzésekből és egyéb forrásokból nyerhető információkon és leírásokon túl.

Pénztelen ifjúkor, elherdált örökség, az első hitelezők

Lowetinszky János József fiatalon veszítette el szüleit: hatéves volt szabómester apja⁵ halálakor, tizenöt éves volt, amikor anyja öngyilkos lett. Testvérei még gyermekkorukban haltak meg, gyámja anyja korábbi élettársa, Borbás Gáspár – „Gazsi” – lett. Az 1882 márciusában felvett leltár szerint a tiszta hagyaték⁶ – a szenvedő állapot levonása után – csekély 328 forintot tett ki, ennek fele készpénzben (másik fele: ruhák, ékszerek, illetve 50 forint-

³ Pásztor Mihály: *Az eladósodott Budapest*. Budapest, [1907.] 7., 9.

⁴ A naplóról bővebben lásd: Balogh János Mátyás: *Fél évszázad „szerelmi dolgai”*. *Egy altiszti altest önképe és statisztikája*. Aetas, 23. évf. (2008) 3. sz. 101–104.

⁵ Lowetinszky János (1830, Walterschlag [Morvaország] – 1872, Pest) szabómester 1860-ban telepedett le Pesten, 1862-ben vette el a naplóíró anyját. Obsit-levelét, születési anyakönyvi kivonatát, iparendélyét lásd: Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) IV.1409.b (Budapest Székesfőváros Polgármesterének iratai, elnöki és elnöki ügyosztályi iratok) 2958/1883.

⁶ BFL IV.1411.b (Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai. Általános iratok) 221/1882.

nyi behajthatónak vélt követelés).⁷ A tragédiát követően egy évig morvaországi rokonainál (apja nővérének családjánál) élt – és dolgozott a földeken – a naplóíró.

Lowetinszky János József 1882 őszén tért vissza Budapestre: „pénzem persze nem lévén, az árvaszéknél kezelt tőkémről lett fenntartásomra kiutalványozva”, némi alkalmi munka (teherpályaudvari rakodó, zsákszámozó) után pedig – írja 1900-ból visszatekintve ifjúkorára – „adósságra éltem, míg 1883-ban a budapesti pénzügyigazgatóságnál januárban felvettek pénzügyőrnek [...], itt azután könnyen éltem, az árvaszéktől, amit lehetett, ki-pumpoltam s vígan voltam”. A pénzügyőrségnél egy összetűzés miatt lecsukták az év végén, karácsonykor azonban megszökött, és volt szállásadójánál, Bendl Ferencnél és feleségénél („Esztinél”, Samoday Eszternél) „tengődtem lopva a napot, éldegélve menage à troisban az árvaszéknél levő tőkém terhére, voltam a fővárosban három hónapig tűzoltó is, de megunva a nem nekem való szolgálatot, azt novemberben otthagytam, s közös háztartásra léptem most már Bendlnével”. Az év végén rövid ideig ismét volt állása a naplóíróknak a Duna-parti teherpályaudvaron (kocsifelíró), de hamar otthagya. „1885-ben kierőszakoltam fellebbezés útján az árvaszéknél – budapesti –, hogy nagykorúsítsanak, ennek persze a célja az volt, hogy a még meglevő pénzhez és ékszerekhez hozzájussak, amit meg is kaptam, s el is úszott szépen. [...] Bendlnével összeveszve, azt ott hagytam [1885. május 2-án] s gyermekkori cimbrámhoz – Mussil [Muszil] Ferenchez – költöztem a Duna utca 4. szám alá, lévén ők ott házmesterek a Rumbach-féle házban, az anyja özvegy volt. [...] Most már csakugyan problematikus volt az existenciám, Mus[z]ilné 1886 májusáig hitelezett, de azt azután megtagadta, átmentem Pappékhoz [lakni], s ott kezdtem a lejtőn zülleni, Bendlné segített, amit tudott.” Itt, a gyermekkori barát, Papp Sanyi családjánál lakott egészen sorkatonai bevonulásáig, 1886. szeptember végéig; ebben az időben egyébként ismét volt éjjeli-, illetve nappali őr munkája a MÁV-nál. Húszéves korára tehát a naplóíró felélte az örökségét, kisebb

⁷ A naplóíró 1900-ban megfogalmazott, 1910-es átiratában megmaradt emlékei szerint gyámja és anyja üzlettársa, Kriszta Ignácné megrövidítette őt örökségében, sőt az előbbi még korábban, az anya életében rátette kezét a Lowetinszky-ház bútoraira: „Atyám tekintélyes polgár, iparos – szabómester – volt, anyám tanult és művelt nő, aki keményen kezelte a segédek – volt rendszeren 10–12 –, inasok – volt rendszeren 3–4 – s cselédek – volt rendszeren 2–3 – hadát, magunkat sem véve ki. [...] [atyám] halála után anyám – agilis asszony lévén – az üzletet folytatta valami Novák nevezetű üzletvezető alkalmazásával, de ez, ahol lehetett, lopta-csalta, s így anyám az üzletet felhagyta, s megtartva cselédségét, lakókat tartott teljes ellátásra, s ebédet adott előfizetőknak, s ebből tartotta fenn háztartását. [...] [1879.] novemberben háztartásunkat anyám felosztotta, volt akkor 6 szobás 2 konyhás lakásunk; hogy a sok holmival mi történt, ma sem tudom, emlékszem azonban, hogy 1880 januárjában Borbás Stáhly utcza lakását a mi holminkkal láttam bebútorozva, valamint a padlás – ahonnan részemre ágyat kellett lehozni – zsúfolva volt a mi holminkkal, további sorsukról mit sem tudok, 1906-ban lenn jártam Kecskeméten Győrfy Irmánál (Győrfy Istvánné leánya, Borbás Gáspár unokahúga, Fecske utca 64.), s ott láttam még néhány rézmetszetet – Napóleoni idők – a falon, s ez volt a végaccordja jobb sorsra érdemes házunknak. [...] Borbásban volt annyi gavalléria, hogy noha őt s hozzátartozóit anyám kitarította, s hogy őt pénzelte, ékszerekkel felruházta – egy arany óra s láncz részleteit több ízben vittem az akkori Anker udvar Király utczai traktátusában levő Kaul Constantin óráshoz –, még engem, az egyedül maradt árvát sem restellte megrövidíteni, maradt ugyanis a hagyatékban anyámnak 3 arany órája és két nyaklánc, az egyiket elkérte? [sic] tőlem, mit értettem én, 16 éves gyermek ehhez, s oda is adtam neki, mit ismertem én ennek az értékét, én november 14-én elutaztam, ők azután Krisztánéval rendezkedtek, tettek s vettek a hagyatékban, melyről leltár sem volt felvéve, kivéve az ékszerekről, melyet anyám dictált még nekem, s amely jegyzékben egy 1864. évi 130 frtos sorsjegy is szerepelt, s melyet sohasem láttam, s amely szerencsésen el is sikkadt, ilyen Csáky szénája az árvák vagyona, méghozzá jogvégzett emberek kezén, nota bene olyanokén, akik a mi parazitáink voltak.” (1910-es összegző kötet)

részben rokonsága, nagyobb részben barátai, ismerősei tartották el, különösen amikor nem volt semmilyen állása. Lowetinszky első „felvett” hitelei között található az egy éven át nem fizetett albérletdíj is (Musziléknál).

A naplóíró emlékei szerint 1882-ben kezdte el írni naplóját, azonban a legkorábbi fennmaradt naplóbejegyzések 1883 első feléből származnak. Az ekkor még rendkívül rövid – egy-két soros – feljegyzések között szép számmal akad olyan, amiben pénztelenségét, adóságainak sokaságát említi Lowetinszky (például 1883. április 21. és 1883. június 1.). Már ebben az időszakban tetten érhető az a jelenség a naplóírónál, hogy gyakran csak újabb kölcsönök – nem egyszerű, „utánajárós” – felvételével tudta csak törleszteni korábbi adóságait: „[Samoday] Klárától pénzt kértem kölcsön, ígért 20-ikára” (1883. április 15.); „Ott-hon voltam, Kláránál, 1 frtot adott” (1883. április 22.); „Klára 5 frt[-ot] adott, [...] adósságot törlesztek.” (1883. április 23.). Ha ismerősei közül senkit sem sikerült „megpumpolnia”, akkor zálogházakat keresett fel, ha éppen volt ruhája, és a ruhadarab nélkülözését megengedte az időjárás: „Blusomat becsaptam tegnap, s ma ismét pénzt vettem fel reá.” (1883. május 7.); „becsaptam a nadrágot” (1883. május 9.); „Becsaptam a köpönyegemet 10 frt-ért, elmentem Bernhardhoz; Sternnel, Buchalával mulattunk, a Markotányos pincében összetörtem egy asztalt, összeverekedtem civillistákkal, ha Gyenes nincs ott, végzetessé válhatott volna reám; onnan reggel el együtt a kéjlányokhoz, s a 10 forintból majdnem semmi sem maradt” (1883. május 19.). Az 1886-os évből fennmaradt naplóbejegyzések (1884-ből és 1885-ből nincsenek bejegyzések) is Lowetinszky permanens szűkölködésről, pénztelenségéről tanúskodnak, például „Löfflerrel beszéltem, felmentem Esztihez, onnan Muszilnéhez, keresztanyámhoz, Rézi nénémékhez [Patay Rézihez, a dajkához], az eredmény mindenütt drukk. Oly komiszul állok, hogy aligha fogok valaha rosszabbul állni. [...] Délután Eszttel találkozás, kinn voltunk a temetőben, kibékültünk, pénzt adott; onnan el Tamáshoz, keresztanyámékhoz, sehol semmi, nem bírtam eredményre jutni [pénzt/kölcsönt szerezni]. Átmentem Sanyihoz és ott aludtam” (1886. július 14.).

Az 1888 végéig felhalmozott adósság

Lowetinszky János József 1886 októberében bevonult, hároméves katonai szolgálatát – mivel morvaországi illetőségű, osztrák állampolgárnak ítélték a hivatalos szervek⁸ – Iglau (csehül Jihlava) városában töltötte.⁹ A nyomorúságos zsold semmire nem volt elég, nemcsak szórakozásaira és levelezésére, de tüzelőre és élelemre is kellett költenie. A folyamatos deficitet átmenetileg a katonatársak kis összegű kölcsönei fedezték (illetve az is, hogy némely helyi boltosnál és kocsmárosnál hitelbe is vásárolhatott, fogyaszthatott), hosszabb távon a morvaországi és pesti rokonok (az apai nagynénik, Mari néni és Anna néni családja) és a pesti ismerősök (Eszti és Gazsi) által küldött segélyeknek köszönhetően tudott boldogulni a naplóíró: „Este Mari nénitől 250 vasat¹⁰ kaptam, adósságok nagyobb részét kifizettem” (1886. november 26.); „Mari nénitől 2 forintot kaptam Tomisek által, adósságaimat kifizettem” (1887. szeptember 21.); „Esztitől 5 frtot kaptam, éppen ma emlegettem, nagyon jókor jött, csak 2 vasam volt már [...] több adósságot kifizettem.” (1889. május 8.); „Gazsi-

⁸ BFL IV.1407.b (Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai, Tanácsi Ügyosztályok Központi Irattára) I.1939/1882; IV.1409.b (Budapest Székesfőváros Polgármesterének iratai, elnöki és elnöki ügyosztályi iratok) 2958/1883 és 3262/1883.

⁹ A sorkatonai szolgálat során írt naplóbejegyzések jegyzetekkel ellátott átirata a <http://magyar-svejk.blog.hu/> oldalon olvasható.

¹⁰ vas: a naplóíró szóhasználatában a forint váltópénzét, a krajcárt jelentette.

tól 5 frtot kaptam, meg a szelvényen pár csipős sort. [...] Adósságaimat nagyjából kifizettem [...] 90 vas adósságom maradt” (1889. július 23., 24. és 25.).

Katonáskodásának utolsó évében kezdte meg Lowetinszky életének kettős struktúrájú regisztrálását: a napi események mellett mindig külön kötetbe vezette a politikai eseményeket, illetve életének napi, havi és éves bontású statisztikáit. 1889 elején megkezdte a korábbi, írónnal írt naplók tintával történő átmásolását. Még 1888 októberében összeszámolta adósságait, akkor 924 forint 56 krajcáros eredményt kapott, és hozzá is tette: „kíváncsi volnék, mikor lesz kifizetve” (1888. október 19.). Egy hónappal később listát is készített hitelezőiről, amihez az év végén még két tételt csatolt – és mivel ebben az időszakban éppen vizsgálati fogságban volt (csalás vádjával) a zsnaimi katonai börtönben, így az itt feltüntetett tartozásait sem törleszthette, tehát a kimutatás egyúttal megfelelt az év végi állapotnak is. A lista (amely az 1889–1893-as évekre vonatkozó összegző kötetben található) 60 nevet tartalmaz, és eszerint 807 forint 27 krajcárra rügött a naplóíró aktuális, addig felgyülemlett adósságállománya. A hitelezők több mint fele iglalui volt: nagyobb részt katonatársak (jellemzően 1 forintnál kevesebb követeléssel), az iglalui civil hitelezők között kiemelendő Lisi, azaz Slap Erzsébet, egy helyi teamérés tulajdonosa, aki nemcsak a fogyasztás ellenértékét hitelezte, de pénzt is adott kölcsön a naplóírónak; a 7 forintra rügő tartozás behajtásáért mindent megtett Lisi, 1888 tavaszán fel is jelentette Lowetinszkyt az ezrednél, mindhiába.

A naplóíró mindössze 11 személynek (valamennyien budapestiek) tartozott 10 forintnál nagyobb összeggel e kimutatás szerint, a teljes hitelállomány több mint 90%-át ők folyósították. A lista élén Musziliné szerepel 200 forinttal (ez a lakbér összege lehetett), őt követi Samoday Eszti – a naplóíró élettársa – és Samoday Jancsi (Eszti rokona) 100-100 forinttal; a névsor elején találunk még egy Samodayt: Klárát, 17 forinttal.¹¹ Tekintélyes összegekkel szerepel még a listán Petrányi Mihály (házmaster) és Bölönyi Lenke (78-78 forinttal), talán nekik is lakbérrel tartozott a naplóíró. Altstädterről (akinek 71 forinttal tartozott) annyit tudunk az 1886. április 10-i naplóbejegyzés alapján, hogy „bepörölte Muszilinét” (aki egyébként házmaster volt). De ugyanígy a lista élére kerültek Papp Sanyiék (25 forinttal), akiknél szintén hónapokig lakott a naplóíró 1886-ban, valamint a pesti nagynéni, Anna néni (34 forint) és a naplóíró egykori dajkája, Patay Rézi néni is (15 forinttal, amelyet 1886. március 15-én adott kölcsön).

Összegezve: Lowetinszky János József 1888 végi – több mint 800 forintra (a későbbi valutában számítva 1614 koronára) rügő – adósságállományának túlnyomó része lakbértartozásból, valamint rokonok és közeli barátok kölcsöneiből állt.

Állások, fizetések, kölcsönügyletek (1890–1910)

Leszerelése után kezdődött meg voltaképpen Lowetinszky János József részére az önálló felnőttkor.¹² Kényszernyugdíjazása után, 1921-ben így foglalta össze karrierjét: „1889-ben szabadulva [a katonaságtól], rakfelvigyázó lettem Dunaparton [a MÁV Dunaparti teherpályaudvarán]. 1890-ben állomásfelvigyázó gyakornok Bpest Ferencvárosban. 1891 decemberében caramból [összetűzés]¹³ miatt elbocsájtottak, 1892-ben a szentendrei H.É.V.-nál

¹¹ Az 1889. december 18-i naplóbejegyzés szerint Eszti Jancsival és Klárral ment színházba; ők hárman testvérek vagy unokatestvérek lehetnek.

¹² Ettől kezdve naplójának statisztikai része is (egyre) strukturáltabbá vált: „A kiadások s bevételek registrálásának eszméje csak 1890-ben öltött rendes formát, mert hát tulajdonképpen akkor kezdtem csak önerőmre támaszkodva rendes szerző tagja lenni a társadalomnak” – írta 1900-ban (1910-es összegző kötet).

¹³ Elbocsátásának oka az 1891. szeptember 29-i munkahelyi összecsődülés volt.

kalauz lettem, ott bóczorogtam két hónapig. Azután állomásfelvigyázó-gyakornokként alkalmazott a Déli Vasút Zágrábban, azt négy hónapi szolgálat után otthagytam, és [1892.] szeptemberben lementem a »Máv« Sunja állomására Horvátországba távirásznak. 1893-ban felkerültem [Budapestre] mint kinevezett távirász, megnősültem, 1894-ben gyermekünk született. A »Máv« üzletvezetőséggel 1895-ben összevesztem, áthelyeztek [Hatvanba], beteget jelentettem. 1896-ban országos kiállításnál voltam ellenőr Mindszenty aegideja [pajzsa] alatt,¹⁴ itt berúgva [elbocsájtottak], elmentem Pest vármegyéhez díjnoknak, ahol három hónapot töltöttem. [1896.] Októberben Tusák Marcell tejnagykereskedő cég alkalmazott raktárnokként, ahol 1898. február 1-ig voltam. 2 hónapig az Angyalföldön kávémérésünk volt, de nem értettünk a nyúzáshoz, [1898.] III. 15-én visszamentem Pest vármegyéhez díjnoknak. Itt azután megállapodtam. 1899–900-ban leraktam magánúton a középiskolai vizsgákat jó eredménnyel. 1902-ben Hindy Kálmán¹⁵ kir. tanácsos segélyével megszereztem a magyar honpolgárságot és székesfővárosi illetőséget. A honpolgári esküt 1902. X. 9-én tettem le Rózsavölgyi alpolgármester kezébe. 1899 áprilisában a budapesti szobafestők, mázolók, címfestők és aranyozók ipartestülete megválasztott jegyzőjének, ahol olyan furcsa helyzetben voltunk, hogy én a vármegyei díjnok, mint ipartestületi jegyző, felettesem voltam Marschalkó Bélának, aki titkárja volt a betegségélyzőnek, ő meg a vármegye IV. aljegyzője volt. Délelőtt ő parancsolt nekem, délután meg én neki, de nem volt semmi baj sem. Mint ipartestületi jegyző megalapítottam az ipartestület szaklapját, a »Haladás«-t, s annak szerkesztője voltam. 1901-ben Papp Zoltán dr.,¹⁶ később orsz. képviselő, iparhatósági biztos, hogy sógorának, Hodi későbbi képviselőnek helyet csináljon, kiugratott a jó stallumból [a jól jövedelmező állásból]. 1905–1906-ban a 48-as honvéd-egyesület helyettes titkára voltam. 1912-ben kineveztek Pest vármegye irodasegéd-tisztjévé nagy és kemény harcok után. 1918-ban Agorasztó alispán bizalminak delegált. 1919-ben collégáim főbizalminak választottak meg vesztremre. Ebből kifolyólag 1920. május 1-ével nyugdíjaztak. De már 1920. III. 15-től díjnokoskodom Erzsébetfalva nagyközség adóügyi osztályában. Íme, hát ez volna a curriculum vitaem. Hogy még mit mér reám a sors, azt csak a bölcs és jó Isten tudja, legyen meg az ő szent akarata.”

Az 1. táblázat jelzi, hogyan alakult ezeken a munkahelyeken és ezekben a beosztásokban a naplóíró fizetése (koronában), dőlt betűkkel a mellékállásokat jelölve.

1. táblázat

A munka-viszony kezdete	A munka-viszony vége	Munkahely	Beosztás	Jövedelem
1890. jan. 1.	1890. jan. 20.	MÁV Duna-parti teherpályaudvar	rakfelvigyázó	2,40 K napidíj [évi 876 K]
1890. máj. 12.	1891. dec. 12.	MÁV Ferencvárosi pályaudvar	állomás-felvigyázó	2,40 K napidíj [évi 876 K] és ruha

¹⁴ Ugyanis a munkát úgy kapta meg, hogy barátjának – annak tudtával –, Mindszenty Józsefnek adta ki magát.

¹⁵ nagyhindi és kishindi Hindy Kálmán: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye árvaszékének ülnöke, helyettes elnöke; királyi tanácsos, fővárosi bizottsági tag.

¹⁶ dr. Pap Zoltán (sz. 1862): ügyvéd, író; 1901-ben lett országgyűlési képviselő. Lásd: Szilágyi László: *A „kuruc vármegye”. Parlamenti képviselők és választók a dualizmus kori Szabolcs vármegyében.* Nyíregyháza, 2006.

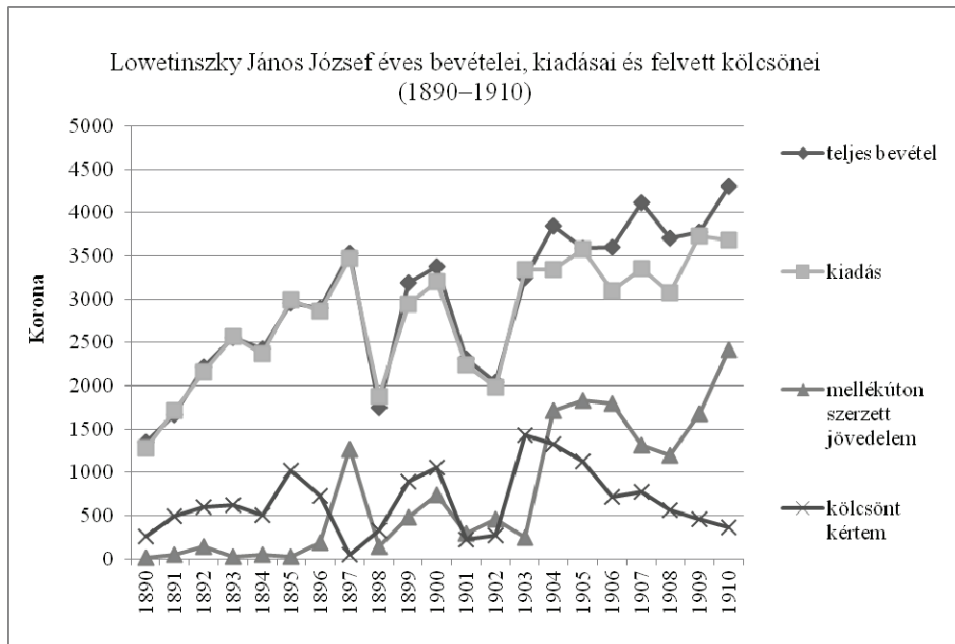
1892. jan. 1.	1892. febr. 26.	Szentendrei HÉV	kalauz	3 K napidíj [évi 1095 K] és ruha
1892. márc. 25.	1892. jún. 30.	Déli Vasút, Zágráb	állomás- felvigyázó- gyakornok	2 K napidíj [évi 730 K] és ruha
1892. szept. 17.	1893. ápr. 31.	MÁV, Sunja	távírász	2 K napidíj [évi 730 K] és ruha
1893. máj. 1.	1893. dec. 31.	MÁV Keleti pályaudvar	távírász, kinevezve	évi 1140 K és ruha
1894. jan. 1.	1894. dec. 31.	MÁV Ferencvárosi pályaudvar és jobbpárti üzletvezetőség	távírász, kinevezve	évi 1140 K és ruha
1895. jan. 1.	1896. okt. 10.	MÁV Ferencvárosi pályaudvar és jobbpárti üzletvezetőség és Hatvan	távírász, kinevezve	évi 1200 K és ruha
1896. ápr. 15.	1896. júl. 7.	ezeréves kiállítás	kiállítási ellenőr	havi 140 K [évi 1680 K]
1896. aug. 4.	1896. okt. 26.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	díjnok	2,20 K napidíj [évi 803 K]
1896. okt. 27.	1898. márc. 1.	Tusák tej-nagykereskedő	irodatiszt	havi 140 K [évi 1680 K] és lakás, tej, fűtés
1898. márc. 5.	1902. dec. 31.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	díjnok	2,60 K [évi 949 K], 1901-től 3 K napidíj [évi 1095 K]
1899. jan. 1.	1899. szept. 30.	Házfelügyelők szövetsége	titkár	havi 20 K [évi 240 K]
1899. máj. 1.	1901. júl. 15.	Budapesti szobafestők, mázoló, címfestők és aranyozók ipartestülete	jegyző	évi 800 K, 1900-tól évi 1000 K
1901. jan. 1.	1901. ápr. 30.	Szobafestők stb. hitelszövetkezete	könyvelő	havi 30 K [évi 360 K]
1903. jan. 1.	1906. dec. 31.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, főügyészség	díjnok	3 K napidíj [évi 1095 K]
1906. febr. 1.	1906. ápr. 30.	48-as honvéd egyesület	helyettes titkár	havi 45 K [évi 540 K]
1906. júl. 1.	1907. máj. 31.	MÁV-fűtők egyesülete	jegyző	havi 30 K [évi 360 K]
1907. jan. 1.	1912. okt. 15.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	díjnok	4 K napidíj [évi 1460 K]
1912. okt. 16.	1920. márc. 31.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	irodasegéd-tiszt [kinevezve]	évi 1600 K és 800 K lakbér

A csak némi ingósággal rendelkező Lowetinszky éves jövedelme azonban rendszerint jóval több volt, mint fizetése fő- és (a századforduló időszakától) mellékállásaiban, ugyanis jelentős „mellékes” bevételre is szert tett munkahelyein (például a szállítmány megdézsmálása a vasútnál,¹⁷ anyagi ellentételezések az ügyfelektől a vármegyénél), az ajándékokon és rokoni

¹⁷ Lowetinszky – természetesen – ezeket a tételeket is regisztrálta: például a munkahelyi lopásokat a „Szabad szerzemények” rubrikába jegyezte fel, amikor a vasútnál dolgozott; lásd: Balogh János

támogatásokon túl (összességében általában évi két-háromszáz korona összegben/értékben). Az 1. diagram 1890 és 1910 közötti időszakra vonatkozóan mutatja Lowetinszky János József éves költségvetésének/pénzforgalmának egyes tételeit, koronaértékben.

1. diagram



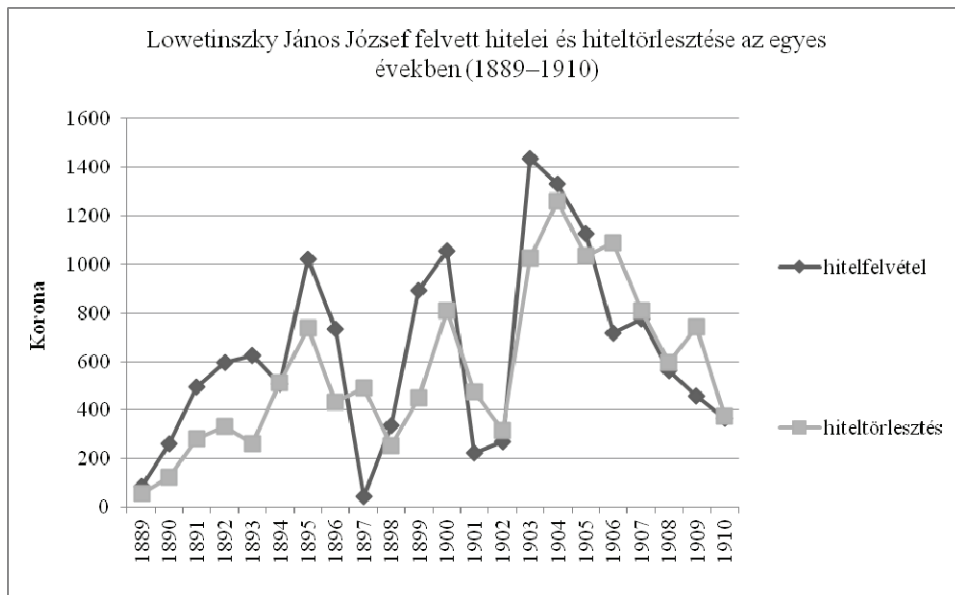
Az 1. diagramról több összefüggés is leolvasható. Először is a teljes bevételek hullámzásai mögött jórészt a mellékúton szerzett jövedelmek változásai álltak. Ez utóbbi tételnél az 1897-es év hozott kiugró eredményt – amikor is a naplóíró jelentős mértékben megdézsmálhatta a tej-nagykereskedő raktárát –,¹⁸ majd 1904-től már több évben is több bevételre tett szert ekként, mint szerény vármegyei díjnoki fizetéséből (1901-ben és 1902-ben azért lehettek csekélyebbek itt a bevételek, mert ekkor Kunszentmiklósról helyezték). A kölcsön-

Mátyás: *A vasút mint megálló – Egy átutazó naplóíró proletár a vasútnál*. In: Szigorúan ellenőrzött vonatok. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2008. április 29-én megrendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk.: Bana József – Katona Csaba. Budapest–Győr, 2009. 11–21., 15–17.

¹⁸ Tusák Marcellre így emlékezett a naplóíró az 1921-ben megkezdett segédletkötetben: „Ma, amikor a jebuzeus [zsidó] polgártársainkat annyira verdesi a mindent megdermesztetni igyekvő keresztény curzus zord jégesője, szinte kötelességemnek tartom ennek a becsületes, jóságos és igazságos zsidó embernek emlékét megörökíteni. Aki oly gavalléros tempóval nézte végig és tűrte, hogy nagy vagyonát zsidó és keresztény alkalmazottai, kicsinyek és nagyok egyaránt, szemérmetlenül fosztogassák. Bőkezű, jószívű, mondhatni, könnyelmű a végtelenségig jószívűségében. Pest vármegye volt bizottsági tagja, akit azután annyira kifosztottak vagyonából megtollasodott alkalmazottai, hogy szegényen tengette életét, és két leánya volt kénytelen condióba állni, s úgy keresni meg a háztartáshoz valót. 1½ évig voltam alkalmazottja, és a legnagyobb nyomorúságomban segített zöldágra vergődnöm. Hallomás szerint ennek a melegsívű emberbarátnak a fia – Othmár – kocsisorban volt kénytelen tengetni nyomorúságos életét. Nem érdemelte meg ez a család ezt a sorsot.”

felvételek egészen 1903-ig legtöbbször együtt mozogtak a kiadások¹⁹ és a teljes bevételek görbéjével, ezt követően azután folyamatosan csökkent a hitelfelvétel nagysága az egyes években – de nem szűnt meg, noha ekkor (ezen kimutatás szerint) a naplóíró bevételei legtöbbször már jelentősen meghaladták a kiadásokat. Viszonylagos jóléte egyébként másoknak is feltűnt: „1910-ben titkos vizsgálatot folytatott a vármegye ellenem egy névtelen feljelentés alapján, hogy én miből költezem, de reám bizonyítani mit sem bírt” – írta Lowetinszky az 1921-ben megkezdett visszaemlékezésében.

2. diagram



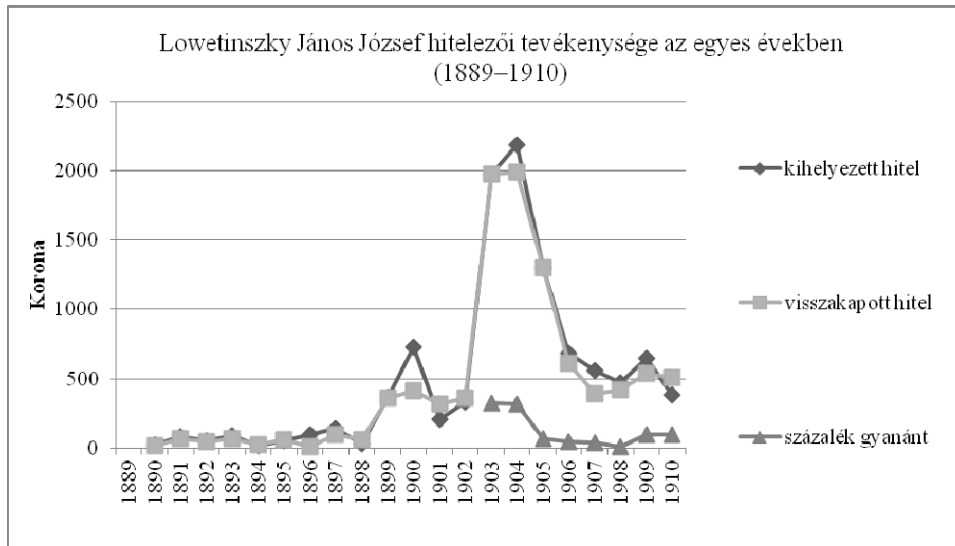
A törlesztéseket a 2. diagram szemlélteti. Itt is kiemelkedik az 1897-es év, amikor is Lowetinszky jóval több régi hitelt törlesztett, mint amennyi újat felvett (erre már 1894-ben is sor került, de akkor minimális volt a differencia). Megfigyelhető továbbá, hogy az ábrázolt első öt évben az olló trendszerűen egyre jobban kinyílt, vagyis a naplóíró adósságállománya egyre jobban nőtt ezekben az években.

Lowetinszky János József azonban mindemellett maga is adott kölcsönt ismerőseinek. Az 1889-es, valamint az 1890-es évekhez készített egykorú statisztikai táblázatai még nem is ismerték azokat a rubrikákat, hogy „kölcsönadtam”, „kölcsönt visszakaptam”, pedig 1890-től kis összegekkel ugyan, de immár a naplóíró is a hitelezők sorába lépett (ebben az évben az általa folyósított kölcsönökre vonatkozó adatokat hitelfelvételeinek és hiteltörlesztéseinek rovatába helyezte megcsillagozva). A 3. diagramról leolvashatjuk, hogy 1899-től

¹⁹ A kiadások összetételével jelen tanulmányomban nem foglalkozom, bár a források a részletesebb vizsgálatot is lehetővé teszik. Kiadásait a következő tételek alá rendezte – nem mindig következetesen – a naplóíró: lakás, ruházat, cipő, házi/élelem, dohány, kocsi/vasút/villamos, ital, levelezés/könyvek/újságok, jótétemény, pipere/borotválkozás/fürdő, kiadás gyermekére és nejeire, munkákért fizetett díjak, adó/nyugdíj/invesztituriális kiadások, passzió/kártya, kiadás idegen nőkre.

jelentősen, majd 1903-tól három éven át robbanásszerűen megnőtt hitelezői tevékenysége, ekkortól már kamatot („százalék gyanánt” visszakapott összeget) is feltüntet a statisztika.

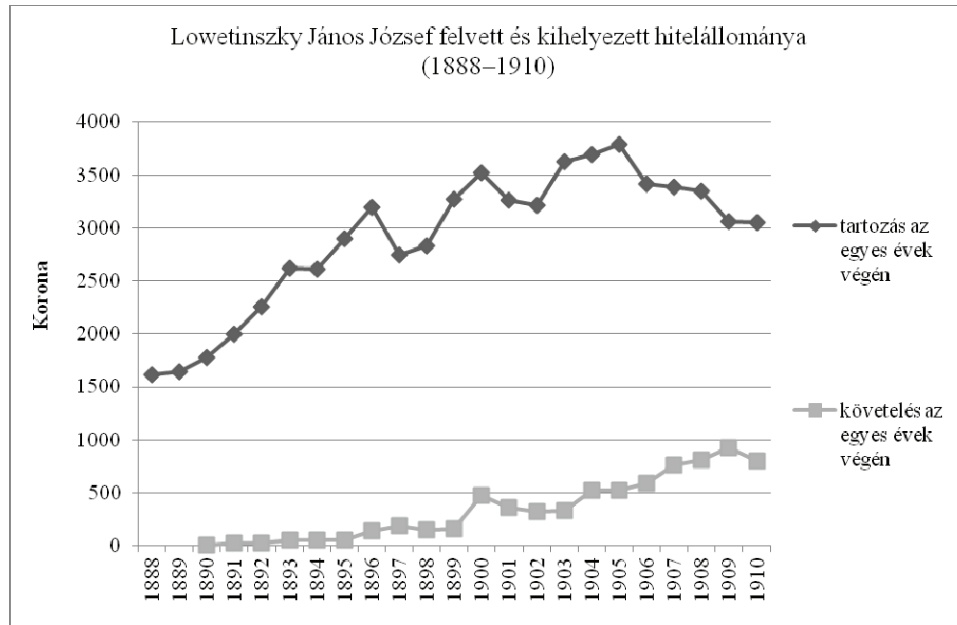
3. diagram



A 4. diagram Lowetinszky János József hitelállományának nagyságát mutatja az egyes évek végén. Láthatjuk, hogy tartozásainak összege (ha nem számítunk leírásokat) három évet (1894, különösen 1897 és 1902) leszámítva folyamatosan növekedett, 1905 után viszont már megfordult a tendencia. A naplóíró kihelyezett hitelállománya (vagyis az az összeg, amivel neki tartoztak) ugyanakkor szinte végig növekedett az ábrázolt és vizsgált két évtized alatt.²⁰

²⁰ Erről külön diagramot nem közlök, csak megjegyzem, hogy a századfordulót megelőző évtizedben még csak egy (1897), az azt követő évtizedben viszont már hat olyan év is volt, amikor több hitelt folyósított Lowetinszky, mint amennyit felvett újonnan.

4. diagram

**Az első „pumpverein” (1893)**

Kik, miért és hogyan adtak kölcsön a naplóírónak, illetve mi jellemezte Lowetinszky hitelezői ténykedését? E kérdésekre keresve választ két év hitelügyleteit alaposabban is vizsgálok. 1893-ra azért esett a választásom, mert ez a legkorábbi olyan év, amelyikhez napi bontású hitelügyleti statisztikát is rögzített a naplóíró, és így az egyes dátummal, névvel és pénzüsszeggel jelölt ügyletekhez könnyen társíthatók a megfelelő naplóbejegyzések, vagyis többletinformációkhoz juthatunk az egyes esetekről. Az 1893-as év vonatkozó táblázatában összesen 157 kölcsönzési/törlesztési aktust jegyzett le Lowetinszky János József.

Ebben az évben 20 hitelezőtől (magánszemélytől, intézettől) 62 esetben vett fel kölcsönt a naplóíró, összesen 312 forint (624 korona) értékben. Ezek voltak tehát az év új hitelfelvételei. Az esetek többsége néhány krajcáros, illetve egy-két forintos ügylet volt: munkatársaktól, barátoktól, rokonoktól felvett hitel. Samoday Jancsi (ő is naplóíró) feleségétől – aki hónapokig szállásadója volt Lowetinszkynek, miután visszatért Horvátországból – összesen 37 forint kölcsön van feltüntetve (esetenként többnyire 1-1 forint). Tíz forintnál nagyobb összeget kapott még kölcsön pesti nagybátyjáéktól és három kollégájától; zálogházban 5 alkalommal járt, a becsapott értékekért 18 forintot kapott a naplóíró.

Az év legjelentősebb hiteleseménye azonban az első „pumpverein” becserkészése volt; Lowetinszky ezen tréfás szóhasználata olyan egyesületeket (németül *Verein*) és hitelszövetkezetet stb. takart, amelyeket „meg lehetett pumpolni”, vagyis amelyekhez lehetett hitelért fordulni. A nincstelenebb csoportokat megcélzó hitelszövetkezeti szektor – mint lakossági hitelszféra – századfordulós előretörése a korabeli bankrendszer szociális expanzióját, a hitelrendszer szétterjedését mutatja; 1909-ben már több mint egy millió tagja volt a hitelszö-

vetkezeteknek Magyarországon (a tagság a hitelfelvétel feltétele volt).²¹ A naplóíró 1893 tavaszára lett egy bizonyos Mayerlik-egylet/MÁV Takaré- és Halálozási Hitelszövetkezet²² tagja. Január végén kezdett el érdeklődni a lehetőség iránt az akkor Horvátországban vasúti távírásként dolgozó Lowetinszky: „Jószítól információt szereztem magamnak a pumpvereinre nézve” (1893. január 26.); „különböző kombinációim vannak még az áthelyezésre vonatkozólag, nem bírtam csinálni semmit sem, azután a Mayerlik jár az eszemben, még is ez némi biztosíték volna, illetve egy csomó pénz volna a kezemben, amivel lehetne kezdeni valamit” (1893. január 28.). Némi utánjárás, kötelezvények, aláírások és egyes hiányzó okmányok beszerzése után²³ végül március 23-án: „felvillanyozott a postás érkezése, ki nekem [a] 135 frt 86 [krajcárról,] és Gärtnernek [a] 106 frt 26 krról szóló utalványokat hozta a Mayerlik egylettől”, a hitel mellé hamarosan a tagsági könyvecske is megérkezett. Az elkövetkező években – ahogy ez egy későbbi összesítésből kiderül – összesen 621 forintnyi kölcsönhöz jutott (közelebből nem ismert kondíciók mellett) a hitelszövetkezet révén, ahol egyébként betéttel is rendelkezett.²⁴

Az 1893-as évben 131 forint értékben törlesztette Lowetinszky a korábban, illetve az évben újonnan felvett hiteleit. Megkezdte a hitelszövetkezeti kölcsön törlesztését (havonta 3 forint, de az összeg többször nem került levonásra), megadta tartozásait az őt nagyobb kölcsönrel megsegítő kollégáinak. Úgy tűnik, nagy jelentőséggel bírt számára az, hogy munkahelyén megőrizze tekintélyét e vonatkozásban: „az a vigaszom megvan, hogy bár nem telik murira, de neki [Marinak, a feleségnek] segíthettem [tartozásai törlesztésében], s újabb adósságaimat megfizethettem, fenntartva a reputációt” (1893. január 31.). Azonban általában nem volt ilyen lelkiismeretes a hitelezőivel szemben: „Otthonról nagyban hallgatnak [nem írnak válaszlevelet], tudja fránya, mily szerencsés vagyok, míg én a hitelezőimet kivéve senkit nem váratok meg, engemet rendesen megváratnak” (1893. június 13.). Egy idő után azonban elfogyott egyes hitelezőinek türelme. Takács Róza – a naplóíró egyik (volt) szeretője – például a tartozások miatt be is perelte Lowetinszkyt a budapesti járásbírószágon, miután a rokonokon keresztüli presszió nem vezetett sikerre.²⁵ De ugyanígy Samoday Eszti is – akivel 1891 végén szakított a naplóíró – bíróság elé vitte a tartozás ügyét (ne fe-

²¹ Kövér György: *Struktúráról a rendszerig. Pénzüntézetek Magyarországon, 1873–1913*. In: Kövér György: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2002. 251–252.

²² Talán a „Magyar kir. államvasúti hivatalnokok takaré- és előlegzési egylete mint hitelszövetkezet”, vagy az 1879-es alapítású „Magyar kir. államvasúti takaré- és segély-szövetkezet” volt ez a pénzüntézet – *Mihók-féle Magyar Compass. 1896/7. XXIV. évfolyam*. II. rész. Szerk. Galánthai Nagy Sándor. Budapest, 1897. 40., 41.

²³ Lásd: 1893. január 31., február 8., 12., 14., 17. és 21., valamint május 29.

²⁴ Lásd például: „benéztem a Mayerlikhez megtudandó, mivel tartozom, hát 178 frt[-tal], és betétem van 32 frt.” (1896. szeptember 7.)

²⁵ „Takács Róza nettó 3 hónap alatt írt egy levelet, pénz kellene neki, hm, nekem is kellene, de nincs, s nem is lesz ezentúl senki részére” (1893. március 25.); „feleltem Takács Rózának, kijelentve, hogy a viszonyt felbontottnak tekintem, s küldje vissza arczképemet” (1893. március 27.); „Tegnap Róza küldött egy fenyegető levelet [...] valaki besúgta [nagynénémnek], hogy Rózának pénzzel tartozom, egész őszintén bevallottam, hogy bizony több felé is tartozom” (1893. augusztus 19.); „Apropos: tegnap egy idézést [a járásbírószágon végzését] kaptam, Róza bepörölt a tartozás miatt, éppen jókor jött a dolog, hogy még a végére járjunk” (1893. szeptember 7.); „felugrottam Solyom utcába, hol kívárvartva jött Takács Róza, sétálgatás, szemrehányások, azután elővettem reabeszélő tehetségemet s rendet csináltam, az egésznek oly színezete volt, hogy vágyódik utánam, mit megbeszélve vele bele is egyezett, egy csókkal elváltam” (1893. december 17.); „Takács Róza írt egy visszautasító levelet, valami ügyvédnél van, onnan fúj tehát a szél.” (1893. december 26.)

ledjük, éveken keresztül kitarotta őt, az 1888-as kimutatás is 100 forint tartozást ismert el 1892-ben.²⁶ Schmidt Teréz is, szintén korábbi szerető, 1893-ra elégelte meg a várakozást (az ügy lezárása nem ismert): „megírtam Teréznek tegnap kapott levelére, melyben felszólít a 171 frt megfizetésre, még pedig márczius 15ikét tűzve ki határnapul, az álláspontot megvilágítva lemondásomról értesítettem; kezdem unni már az efféle comoediákat” (1893. február 8.). Rézi néni – Patay Teréz, a naplóíró dajkája – szintén megpróbálta behajtani pénzét, az államtitkári intervencióval való fenyegetést azonban természetesen nem vette komolyan Lowetinszky: „levelet kaptam Rézi nénémtől, keservesen panaszkodik, persze az nem jut eszébe, hogy én őt 1885-ben januártól májusig kitarítottam, majd eszébe hozom alkalmilag” (1893. július 28.); „apropos, ma kapok egy nyílt levelezőlapot, melyben valami Landhez hajóállomás-főnök felszólít, hogy Patay Teréz követelését elégítsem ki, mert ő különben Gromon [Dezső] államtitkárnak²⁷ fog szólni; szegény tatár, eleinte gondoltam, válaszolok satyrikusan, de azután meggondoltam, hogy nem is válaszolok” (1893. december 15.).

A nagy összegű (régí és új) tartozások ellenére Lowetinszky János József is folytatott hittelezői tevékenységet (és küszködött maga is a rossz adósokkal), 1893-ban még igen szerény keretek között: 16 személynek (barátoknak, kollégáknak) 36 alkalommal adott kölcsön, összesen 46 forintot (vissza azonban csak 33 forintot kapott). Tette ezt legnagyobb mértékben az év első felében, Horvátországban, kollégái körében. Az egyik kollégájától vissza is kapta az egy összegben kölcsönadott 10 forintot, Gärtnerrel azonban – akinek összesen 18 forintot adott – végül 4 forinttal kevesebben kapott vissza. Vele szemben igen készséges volt a naplóíró, volt, hogy ő kért kölcsön mástól, hogy kisegíthesse kollégáját:²⁸ „Grodát 5 pengő [forint] erejéig megpumpoltam, bár az egész összegre szükségem nincs [...] Gärtnernek a Grodától kölcsönkértből 2`50 krt kölcsönadtam” (1893. február 18.); „Gärtneréknek is szűk az élet, ma ismét adtam neki kölcsön pénzt, bár még a múltkorit sem adta meg” (1893. március 4.); „Délután, hogy Gärtner kiválthassa a szövetkezeti ládáját, Bellosevicstől 6 frtot kölcsönöztem ki magamnak, melyeket oda is adtam Gärtnernek azonnal” (1893. március 13.). A figyelmesség, a kötelességérzet oka feltehetőleg az lehetett, hogy Lowetinszky titkos szexuális viszonyt folytatott Gärtner feleségével, Rózával.²⁹

A naplóbejegyzések révén megismerhetjük a kérelmező praktikákat, a mindenki számára egyértelmű sündörgéseket és a szemérmes – levélben benyújtott – „kérelmeket” is, akár csak a hitelező bosszúságát, amikor látja, hogy adósának lenne ugyan pénze, de mégsem törleszt: „ép el akartam menni, midőn Franczi jött, a vége szokásszerűen egy kis pump volt” (1893. május 26.); „természetes, hogy pumppra ment ki a dolog, 50 vasat adtam neki [Mind-szenthynek]” (1893. augusztus 25.); „Jakab állította, hogy Guzmannak adta [a levelet a tartozással], be ismét az irodába, Guzmann át is adta a levelet, de 2`78 helyett csak 1 frt 50 volt benne pár kérő sorral” (1893. augusztus 1.); „Pollák [miután megkapták fizetésüket]

²⁶ „Eszti kártérítést kér, [...] kimagyaráztam a dolgot, állítólag átteszik a bírósághoz, bánom is én, akármit tesznek, de majd megteszem én is a lépéseimet ellene” (1891. november 24.); „contorverse [összetűzés] fejlődött ki [Esztivel], mely kezdett kissé élessé válni. Követel rajtam valami holmikat és kártérítést.” (1891. december 12.) – Az 1892-es napló nem maradt fenn, de a párhuzamos, 1889–1893-ra vonatkozó politikai–statisztikai naplókötetben szerepel egy bejegyzés, miszerint „[1892.] II./22-én voltam Eszti miatt kihallgatáson az új törvénypalotában, tehát hivatalosan előszőr, III. em. 33. ajtó alatt Dr. Horváth S.-nél, akivel össze is tűztem, de a végén kibékültünk.”

²⁷ báró Gromon Dezső (1838–1912) politikus, képviselő, honvédelmi államtitkár; 1906-tól a Fővárosi Közmunkák Tanácsának alelnöke.

²⁸ Ezt mással is megtette ebben az évben: „Irmától [Samoday Jancsi feleségétől] 1 frtot kikölcsönöztem s [az összeget] Salamonnak adtam [kölcsön]” (1893. szeptember 21.).

²⁹ Viszonyukról bővebben: Balogh: *Fél évszázad „szerelmi dolgai”, 117–118.*

megadta a kölcsönadott 1`50 vasat, de se Jakab, se Mindszenty nem mozgatták füleiket, a devla üsse meg őket” (1893. október 31.); „dél előtt Mindszenty ült a nyakamra, de nem mert szólni, csak azután kunyerált írásban egy kis dohányt és pár krajczárt, amit el is küldtem neki. Jakab tegnap kapott drágasági pótlékát elverte, persze én rólam nem emlékezett meg. Az éjjel hazamenet Franczit látta meg Mari [a naplóíró felesége], nézek utána, hát Róthnál heje-hujázik a kölyök, arra telik, de nekem megadni [a tartozást], arra nem. Kiintettem s röviden megmostam a fejét, s otthagytam” (1893. augusztus 21.). Elnéző és viszonylag türelmes azért lehetett, mert csak kisebb összegekről volt szó, és mert maga is gyakran került ilyen helyzetbe.

A hitelszövetkezet és a „fejőstehén” (1900)

A 19. század végére/a századfordulótól más tendenciák és más dimenziók jellemezték Lowtinszky János József hiteléletét. A változásokat a „matematikai 19. század” utolsó évén, 1900-on keresztül kísérlem meg alaposabban bemutatni. 1900-ban 238 hitelügyleti aktust (egy nap alatt akár több is lehetett) rögzített Lowtinszky – másfélszer annyit, mint hét évvel korábban. Ebben az évben valamivel több mint 1000 koronányi új hitelt vett fel a naplóíró, törlesztésre – nagyobb részben az előző év(ek)ben felvett hitelek törlesztésére – 827 koronát fordított. Környezetének 725 koronás hitelt folyósított, ugyanekkor 413 korona követelést tudott behajtani adósaitól.

Az 1900-as évben „Hindy papa”, azaz Hindy Kálmán királyi tanácsos, a vármegyei árvaszék helyettes elnöke volt Lowtinszky legnagyobb hitelezője. Négy alkalommal adott kölcsön a naplóírónak 20 és 60 korona közötti összegeket, összesen 170 koronát. Hindyről így emlékezett meg a naplóíró: „Chauvain magyar, nem csak belsőleg, de külsőleg is, mindig csizmásan, magyar ruhában járt. Nagy szívjóságú ember, aki igyekezett mindenkinek segíteni; ha megszorultunk, nála biztosan találtunk segítséget, s ha valamit megígért, azt törikszakad betartotta. Jóságával igen sokan visszaéltek, s mégis volt türelme bíbelődni az emberiséggel” (1921-ben megkezdett segédletkötet.) A kapott hitelt teljes egészében visszafizette (még ha egy alkalommal türelmet is kellett kérnie), naplóbejegyzései szerint is különösen ügyelt arra, hogy jószívű felettesének pontosan törlesszen, például: „az öreg Hindynek is megadtam a kért 10 frtot, ami, úgy láttam, tetszett neki” (1900. május 15.); „Hindy papa beállított, s nagy titokban a 30 frtot átadta; áldott egy jó ember, de nem is fog bennem csalódní soha sem” (1900. július 27.); „felvittem neki [Hindynek] és átadtam a pénzt, figyelmeztetve, hogy azért nem adhattam át kedden, mert nem volt benn, mit igazolt is” (1900. augusztus 16.).

Nemcsak a vármegye egyik első embere, de Németh Bálint vármegyei hivatalszolga is hitelezett a naplóírónak ebben az évben, ő azonban – Hindyvel ellentétben – kamatot is (igaz, vélhetőleg csak a tőkére) kért, 1 hónapra 20%-ot: „el Kertésszel Némethhez, ki kötelezvényemre³⁰ 25 forintot adott 5 frt kamatra egy hónapra, ami mégis megkönnyíti helyzetemet, Kertész egy forintot elkért belőle” (1900. november 3.); „Németh szorongat már, az öreg Hindy is benn volt, azt is meg kellett kérnem a türelemre, szépen ülök a szószban, mondhatom” (1900. december 1.); „Bálint zaklat a pénzért, üsse meg a mennykő” (1900. december 2.); „Bálint zaklatott [...] nagy nehezen az én előlegem, nálam lévő pénz és Kónya előlegből 20 frtot összeszedtem s betöttem a szolga száját vele” (1900. december 3.); „Bá-

³⁰ Megfigyelhetjük, hogy „nagyobb” összegeknél általában már valamiféle írásbeli nyoma (kötelezvény, váltó) is maradt az ügyleteknél a naplóíró környezetében. Lásd például: „Ferihez, ott Ödön kötelezvényét Ferinek (25 frtról) aláírtuk, s tőle elbúcsúztunk” (1891. május 29.).

lint is zaklatott” (1900. december 4.); „Bálint kapott 16 koronát, [...] így hát mégis sikerült betönnöm a különböző nyitott szájakat, s csend” (1900. december 5.); „Némethel rendeztem dolgom [a fennmaradó 4 korona törlesztése]” (1900. december 11.). Nemcsak Lowetinszky, más kollégája is fordult kölcsönért a hivatali ranglétrán alattuk álló szolgálóhoz, de csak akkor, ha már más lehetőség (például Hindy) nem volt, ugyanis ő vélhetőleg rendszeresen 20%-os kamatot számított fel egy hónapra: „Victor állít be részegen, annak is pénz kellett volna, de biz ennek a részére nem volt pénzem, így elment Némethhez; szép náció, pénz kellene nekik” (1900. december 15.). Tíz évvel később kissé másképpen emlékezett erre a naplóíró, akkor azt írta, hogy ő csak mások számára kért kölcsönt a vármegyei szolgálótól: „amikor a kölcsönt kérők részére a szolgálótól a kölcsönt kértem, azoknak hallgatólag borraivalót, mondjuk kamat fejében, a megyénél usus [szokás] szerint 10 koronára 2 koronát adtunk, még pedig havonkint” (1910–1914-es kötet, kölcsönök összegzése.) A vármegyei hivatalnokok (köztük a naplóíró is) másik fontos „személyi bankárja” – igaz, az 1900-as listán nem szerepel – egy másik hivataloszolga, Takács Vendel volt. Róla írta később Lowetinszky: „Prototypusa a politikus csizmadiának, rémes kedvelője és athletája a szeszésitalnak, bármiféle formában és mennyiségben. Fifikus eszű, aki ott vezette a hivatalt az orránál, ahol akarta. Pénzfelhajhászónk egyike, ha megszorultunk, de azt drágán meg kellett fizetni. Vígkedélyű, örökkön valami tréfán és korcsmán törte a fejét. [...] kegyelettel emlékezem reá” (1921-ben megkezdett segédletkötet.) Takács Vendel valóban drágán adta a kölcsönt, 1896-ban egy ízben kevesebb mint két hétre kért 40%-os kamatot az általa felhajtott 10 forintos hitelre: „Vendelt megfogtam, szerezzem pénzt [...], Vendel szerzett is pénzt olyformán, hogy [szeptember] elsején 10 frt kölcsönért 14 forintot fogok adni, ami csak szép pénz, de mit csináljak, ha nem lehet másképpen tenni a dolgot, elfogadtam” (1896. augusztus 18.); „Vendel fizetésemet ide adta, de 10 frt kölcsönre 14 frtot tartott meg, ez szép kamatocska, Isten neki, többé nem veszem igénybe” (1896. augusztus 31.). Két hét elteltével azonban ismét hozzá fordult a naplóíró: „Vendel után néztem kölcsönügyletben [...] Vendel is hozott 7 forintot, ami mármost kellemetlen, mert 3 frt kamatot kellene reá fizetni; fel Mindszenthlyhez, az kérte a Vendel hozta 7 frtot, de Újfalussy tanácsára nem adtam neki oda” (1896. szeptember 16.).

További magánszemély-hitelező volt ebben az évben a már fentebb említett Samoday Jancsi (70 korona értékben), Székely Berci vármegyei árvaszéki iktató (40 korona), Pap Zoltán³¹ ipartestületi biztos (60 korona).³² Zálogházaktól is szerzett kölcsönt Lowetinszky három ízben, a legnagyobb tételű (52 koronás) kölcsön ellenében otthagytott értéktárgyakat³³ azonban nem váltotta ki. Előfordult, hogy ismerősei nem pénzt, hanem értéktárgyat adtak neki kölcsön, amiket Lowetinszky vitt el a zálogházba, hogy fizethesse egyéb adósságait: „El Samodayékhoz, beszéltem az asszonnyal, 20 frtot adott kölcsön, innen be a hivatalba, dolgoztatás, törtem a fejemet mindenképp, hogy mit tegyek, kiosztás is volt, még pedig nagy, de 1/2 1-re készen voltunk; [Székely] Berczivel beszéltem a pénz miatt, gyűrűjét adta kölcsön; [...] kértem [Hindytől] holnapra 15 frtot, mit megígért. 2 előtt el, haza, becsaptam [zálogba] a gyűrűt 10 frtra. [...] elugrottam Samodaynéhoz, kölcsönadta még Jancsi aranylánczát, megkönnyebbülten sóhajtottam fel, bátorítva érezve magam [...] 4 előtt el

³¹ dr. Pap Zoltán, a későbbi országgyűlési képviselő.

³² „11 után jött Pap, elmentem vele, hazakisértem, beszélgetés, melynek elonja az elmenetel előtt az volt, hogy megpumpoltam 30 frtig, mit adott, de savanyú pofával” (1900. szeptember 25.).

³³ „tegnap elfelejtettem regisztrálni, hogy délelőtt oda voltam becsapni aranyeműinket, s sikerült összehoznom a házbérhez szükséges összeget” (1900. augusztus 2.).

hazulról, s becsaptam [zálogba] a lánczot 15 frtra, s így felszerelve el a testületbe, ott szétosztottam a pénzt, befizettem mindenfelé, ami volt” (1900. szeptember 24.).

A legnagyobb kölcsönt azonban egy lakossági pénzintézetől (egy hitelszövetkezettől),³⁴ a „Budapesti VII. kerületi polgári kölcsönös segélyező-egylet mint hitelszövetkezet”-től³⁵ kapta 1900-ban Lowetinszky János József. Ez már a második kölcsöne volt, az elsőt 1899-ben vehette fel (ugyanettől az intézettől),³⁶ és ennek törlesztő részleteit fizette 1900-ban. A kölcsönfelvétel körülményei meglehetősen homályosan vannak rögzítve a naplóban, de minden bizonnyal egy olyan „közkereseti társaság” állhatott az ügylet mögött, mint amilyenről a tanulmány legelején szereplő idézetben szó esett: „megbeszéltem vele [Méthtel] a kölcsönügyletet, ígérte, hogy megtesz, amit lehet” (1900. november 12.); „8-kor elmentem Méthtel, s megbeszéltek az ügylet bővebb részleteit” (1900. november 29.); „az iktatónak 25, Újfalussy-nak 30 frt kellene, nekem meg 300” (1900. december 1.); „Méth dictálta nekem az információt, no, kíváncsi vagyok, el-e fog ez a dolog sülni, Méth ugyan bizik benne erősen” (1900. december 3.); „Méth ½ 8-kor jött fel, s azt mondta, miszerint kihajtotta az ügyet, s a moneta hétfőn [december 10-én] felvehető lesz, annál jobb” (1900. december 6.); „Kónyát s Visky-t felhívták a bankhoz, Méth értesített, hogy engem holnapra fognak behívni, megbeszéltem ezekkel a dolgot. Schön is írt, betegségről panaszodik, hát én tudom, mi a baja neki. [...] ¼ 4-kor el villanyoson az Orientbe, egy fekete mellett olvasgattam s vártam, míg Visky s Kónya megjöttek, azokkal aztán el a polgári bankba, Méth aláírta velük a kötelezvényt, én váltót hoztam, azt is aláírták, azzal mentünk. [...] Méthtel el, a dolog szerinte rendben van, s holnap a pénz felvehető” (1900. december 10.). A 600 koronás (300 forintos) kölcsön december 11-én meg is érkezett; egyharmadát azonnal átadta az értelmi szerzőnek, Méthnek, olyan feltételek mellett, ahogyan ő kapta. A maradék 400 koronából törlesztette egyes tartozásait (Németh, Hindy, Újfalussy) 84 korona értékben, valamint az esedékes hitelszövetkezeti hitelrészletet is (39 koronát) rendezte. Az így megmaradt alig több mint 250 koronából végül 100, illetve 80 koronát 20, illetve 10%-os havi kamattal kölcsönadott kollégáinak: „megkaptam a bank átíratát, mely szerint felvehetem a 300 frtos kölcsönt; mikor megmutattam Podobjáknak, a szemei majd kidülledtek bámulatában; elrendezve az iratokat, 10 után elmentem s felvettem Méthtől a pénzt, 100 frtot ő tartott meg magának, azzal ő rendelkezik, s terheit is ő viseli majd. Átvéve a dolgot, elmentem a főv. árvaszékhez, egy végzést adtam át, beszéltem Jancsival kis ideig, azután el Tomicshoz, annak megmutattam a 600 koronás kölcsönt, adva neki egy morál-leczkét, innen el a hivatalba, [...] Némethtel rendeztem dolgom [a 4 koronás tartozást], az öreg Hindynek átadtam tartozásomat [60 koronát], ami már nagyon nyomott volt. Visky 50 koronát kért havi 5 frtos törlesztésre, megadtam. Újfalussy-nak kifizettem a gyűrűből kifolyólag a 10 koronát, s volt oly arczátlan kérni 5 frtot kölcsön, de én csak egyet adtam neki meg, mert többet nem érdemel, egyben megmondottam neki véleményemet, hogy tudja magát mihez tartani. [...] el Kónyáékhoz, ott az asszonynak átadtam 40 koronát, melyet Kónya kért kölcsön tőlem havi 2-2 frtos, azaz havi 4 frtos [valójában 4 koronás, tehát havi 10%-os]

³⁴ A naplóíró általában a „bank” szót használta valamennyi pénzintézetre.

³⁵ A hitelszövetkezetet 1894-ben alapították – *Mihók-féle Magyar Compass. 1902–1903. XXX-ik évfolyam*. I. rész. Szerk. Galánthai Nagy Sándor. Budapest, 1902. 970.

³⁶ Sem az 1899-es napló, sem a hozzátartozó összegző naplókötet nem maradt fenn, de egy bejegyzésből (1900–1904-es összegző kötet, 1900. decemberi összegzés) mégis erre következtethetünk, ott ugyanis az szerepel a tanulmányban részletezett hitelszövetkezeti kölcsön kapcsán: „szép record, két év alatt dupla vagy semmi”.

részletre.” A kölcsön tehát gyorsan elfogyott, de egy részét minden bizonnyal sokkal nagyobb kamattal tudta kölcsönadni, mint amilyennel ő felvette azt.

Mielőtt még rátérnék Lowetinszky János József 1900. évi hitelező ténykedésének taglalására, ki kell még térni arra, milyen korábban felvett kölcsönöket törlesztett a naplóíró ebben az évben. Ahogy már említettem, a naplóíró rendszeresen (havonta) fizetett hiteltörlesztést (általában 8-8 koronát, néha 16-ot, két hónapot összevontan) az előző évi hitelszövetkezeti kölcsön miatt. Ugyanígy havi rendszerességgel, egész évben törlesztett 20-20 koronát a Szobafestők Ipartestületének (ahol mellékállásban jegyzőként dolgozott), e törlesztések mögött egy előző évben felvett 300 koronás hitel állt. Egy bizonyos Eckstein L-nek az év első négy hónapjában törlesztett összesen 64 koronát: „Az Eckstein ügy is lefolyt e hónapival, hála Istennek” (1900. április 24.); szintén egy korábban megkezdett hitelügylet (szomszéd? házmester?) ért véget ebben a hónapban: „hozzáláttunk az ebédhez, Grad volt itt, megadtam az utolsó 10 koronáját, hogy már ne lássam ezt sem” (1900. április 8.).

A 19. század utolsó évében 109 alkalommal adott kölcsön tizenhét ipartestületi és vármegyei kollégájának Lowetinszky János József. Formailag idekerült az a Méth Dezső is 200 koronával, akivel tulajdonképpen együtt vette fel a naplóíró a „bankkölcsönt”. A többiek közül kiemelkedik Kertész Győző/„Victor” vármegyei díjnok (37 alkalom, 93 korona), Kónya Lajos (17 alkalom, 126 korona), Újfalussy Ferenc vármegyei írnok (22 alkalom, 119 korona) és Mártonffy Márton vármegyei árvaszéki iktató (10 alkalom, 32 korona), valamint Hennig Ferenc vármegyei számtiszt (3 alkalom, 44 korona) és Visky Áron vármegyei díjnok (3 alkalom, 70 korona). Ők voltak azok, akik hetente zaklatták Lowetinszkyt kisebb kölcsönökért. Az 1921-ben elkezdett visszaemlékezések szerint valamennyien nagy barátai voltak a bornak és a féktelen szórakozásnak. Kertészről (később zálogházi irodatiszt lett) a következőket olvashatjuk a naplóban: „Mindenki által kedvelt bohém alakja a vármegyének, észbelileg nem valami lumen (...) Könnyelmű a hihetelenségig, adósságból soha ki nem mászó, de azért mindig fizető. Fizetése évekre előre eladva, s tulajdonképp fizetése inkább csak kamatja volt tartozásainak, a tőke sohasem törlesztődött le az uzsorásoknál. Éjjelnappal bármely órában kapható volt ivásra, virtuózitással ivott, ha berúgott, verekedéstől nem riadt vissza”. Újfalussy pedig „adósságot mesterileg, s nagy grandezzaival [nagyvonalúsággal] tudott csinálni, de már fizetni nem szeretett; az öreg Mártonffy egyszer váltót íratott vele alá, de azt a bank nem escomptálta, eladta hát potom árért egy zsidónak, aki esedékessége napján bemutatta. Hej, csinált Újfalussy komám olyan patáliát, hogy összeszaladt a vármegye, kiszégezlek a fülednél fogva, te gazember, ha nem fizetsz, ordította teljes tődőből princípálisára, és az öreg sosem fizető [Mártonffy], ezúttal fizettet”. Mártonffy „örökké és mindenkinek adós öregember, akinek nem voltak szenvedélyei, soha sem tudtuk meg, hova költötte azt az akkoriban rengeteg pénzt, melyet keresett. Nem volt a vármegyén ember, akinek nem tartozott volna. A [ügy]feleket a hátsó szobába vitte, ott sarczolta őket meg, ígérve ügyeik sürgős elintézését, de soha sem tett semmit, csak a pénzt vette el”. Hennig „hatalmas, öles alak, könnyelmű a lelkiismeretlenségig, de a főpénztárnok jobb keze [...]. Jellemző könnyelműségére, hogy felvette a más fizetését, s azt csak hónapok múlva, apránként adta vissza. [...] Bealkonyodott neki 1903-ban, amikor a vármegyei pénzkezelést megszüntették, s megcsappant a mellékjövedelem, formálisan is lesoványodott. [...] Igazi vármegyei alak volt”.

Egy ilyen közegben nem csoda, hogy a naplóíróban is többször felmerült, hogy „fejőstehennek” nézhetik őt a vidám, de megbízhatatlan kollégák (ki tudja persze, őrá hogyan tekintettek élete során a „kényszerhitelezői”), felesége is joggal – de mégis hiába – vetette szemére, hogy nem kellene mindenkinek kölcsönadnia: „Hennig jött fel, arcza összekarmolva, azt állítja, hogy a felesége karmolta össze, mert tegnap idefenn volt tőlem pénzt ké-

rendő, s engem nem talált itt, hát igaz, hogy tegnap az orgiában szólott, hogy pénzre leend szüksége, s én megígértem neki, most is kért, s adtam szavára holnap délig 20 koronát” (1900. augusztus 3.); „Hennig $\frac{1}{2}$ 2-re meghozta a pénzt [...] Victort ugyancsak megutáltam, látom, hogy odahúz, ahol valami potya van, leszámolunk, s vége a barátságának, fejőstehene nem akarok lenni senkinek sem; [Marival] összezőrrentünk, hogy pénzt mindenkinek tudok teremteni, s itthon zálogot te[sz]nek, egyrészt igaza van, de hát majd helyre teszem a dolgot.” (1900. augusztus 4.); „mérgeződtem Kónyától, ahelyett, hogy törlesztene, újabb hitelt kér, Podobják, Benedek szintén hitelt kérnek, hát mi a fene, fejőstehenük vagyok, vagy mi? [...] Hennig jött, elfutott a düh, 20 koronát kért holnap reggel 9 óráig [becsület]szavára, mi tegyek, adtam neki” (1900. augusztus 14.); „Újfalussy is kért pénzt, nem adtam neki, tegnap Mártonfy kért pénzt, 2 frtot adtam neki; no, csak regressáljam [szedjem össze] magam, majd elbánok én ezekkel szépen csendesen” (1900. december 16.).

Kölcsönkérők és hitelezők (1910-ig)

Lowetinszky János József számos értékes nyilvántartása és összegzése közül is kiemelkedik az a lista, amelyben 1910-ig bezárólag összeírta név szerint (ábécé sorrendben) azokat, akiktől kölcsönkaptott vagy akiknek kölcsön adott, feltüntetve a felvett és a törlesztett összegeket is.³⁷ Először is le kell azonban szögeznünk, hogy a lista bizonyosan hiányos, hiányoznak olyan nevek, tételek, amelyek a napi események között és a napló egyéb kimutatásaiban előfordulnak.

Az összeállításból a naplóíró szerint „kitűnik, hogy [a kamatok miatt] bizony elég szép summát fizettem reá [a kölcsönzött tőkékre] erre az üzletre, ami viszont kiegyenlítését nyeri az általam meg nem fizetett összegekben, amennyiben régiebb hitelezőim elhaltak, s ami még él, úgy szét van szórva a monarchiában, hogy még ha akarnám, sem tudnám a visszafizetést eszközölni, így tehát nagyjában a bilanz az én javamra dől el”. Ez lenne tehát Lowetinszky „hitelügyleti szummája” negyvenöt éves koráig, számszerűen a (kimutatásban): 12 897,78 koronát kért kölcsön, és 11 523,76 koronát adott vissza, ekképpen tartozása 1374,02 korona; 10 051,32 koronát adott kölcsön és 9683 koronát kapott vissza, így 368,84 koronás követelése volt. Itt szerepel az a megjegyzés is, hogy a visszafizetett összegben túl „% címén” (tehát kamatként) 238,17 fillért fizetett, ugyanakkor kamat címén 325,88 koronát ő is kapott, így ez az összeg levonandó a visszakapott összegből. Ez utóbbi korrekciók azt jelentik, hogy a megelőzően részletezett tételek csak a tőke-visszafizetésre vonatkoztak, a listában azonban már nem érvényesül ez a megkülönböztetés, továbbá más kimutatásoknál más összegek szerepelnek kamatként.³⁸

Ugyanabban a kötetben, ahol szerepel ez a név szerinti kimutatás, található év szerinti táblázatos összegzések is (a tanulmány fenti diagramjai ezeken alapulnak), amelyek magasabb összegeket tartalmaznak. Ezek szerint Lowetinszky 1889 és 1890 között 13 919,32 koronát kért kölcsön, és 12 482,19 koronát adott vissza, illetve 10 425,15 koronát adott kölcsön, és 9628,25 koronát kapott vissza, „százalék gyanánt” pedig összesen 995 koronát és 20 fillért (ezen belül ezen túl). Bizonyosan ez utóbbi összesítés a pontosabb, hiszen az

³⁷ A listához készített „Tájékoztató” szerint: „Miótán már életem annyi adatát összehordtam, nagy fáradtság[gal] és időpazarlással összeírtam, illetve naplóbéli adataimból kivonatoltam mindazok nevét, akiktől kölcsönt kértem, s akiknek visszaadtam, valamint kiknek adtam kölcsön, s kiktől kaptam azt vissza; ezen adatok 1887-től kezdődőleg vannak vezetve, s így mondhatom, hogy gyermekkoromtól hitelező próbámat képzik.” (1910–1914-es kötet)

³⁸ A kamat nagyságára azonban nem következtethetünk, tekintve, hogy nem ismerjük sem a futamidőket, sem az egyes bedőlt hitelek nagyságát.

egyres statisztikai–politikai összegző kötetekben fellelhető éves adatok kerültek itt összeadásra,³⁹ és nem sok száz személy ezres nagyságrendű eseteit kellett átstrukturálni.

Azonban mindezen hiányok ismeretében is érdemes alaposabban elemezni ezt a névszerinti kimutatást. A lista szerint 119-en hiteleztek a naplóírónak 1910-ig. Száz koronánál nagyobb összeget 24 személy és pénzintézet adott kölcsön (lásd 2. táblázat), ők – Lowetinszky legnagyobb hitelezői – együttesen több mint 11 ezer koronát folyósítottak, a felvett hitelek főösszegének közel 90%-át.

2. táblázat

Név	kölcsönkaptam (K)	visszaadtam (K)	tartozom (K)	többlet (K)
hitelszövetkezetek, takarékpénztárok („bankok”)	1463,46	868,33	595,13	
„Máv” és „Mayerlik” (hitelszövetkezet)	1242	1062	180	
Méhész József	1066	1083,01		17,01
Zálogházak	1060	1169		109
Lowetinszky Mária ⁴⁰	961	963		2
Mihálka László	746	749,56		3,56
Hindy Kálmán	570	570		
Józsa Márton	486,6	465,2	21,4	
Muszil Jánosné	400	0	400	
Tusák Marcel	340	259	81	
Sokoray József	310	351		41
Zsolnay Jenő	310	310		
Szobafestő testület	300	300		
Borbás Gáspár	270	250	20	
Retkes Antal	262	279		17
Wilhelm Katalin	209,44	248,60		39,16
Samoday János	186,04	134,20	51,84	
Bölönyi Lenke	156	0	156	
Szarka Károly	142	148		6
Réthy István	130	130		
Buczko Lujza	115,40	112,20	3,20	
Petrányi Mihály	104,40	104,40		
Eckstein L.	100	100		
Fódi Istvánné	100	104		4

Láthatjuk többek között, hogy az ifjúkori lakbértartozást Muszilék felé azóta sem törlesztette a naplóíró – Muszilné még 1889-ben meghalt,⁴¹ és időközben teljesen meg is szá-

³⁹ Kiseb hibák és elírások itt is előfordulnak, mégis ezen adatokra támaszkodtam, mivel időközben elvesztek egyes naplókötetek (1892, 1895, 1899, 1894–1899-es összegző kötet), amelyeket a naplóíró még használt.

⁴⁰ Lowetinszky, szül. Fodor Mária: a naplóíró felesége.

⁴¹ Az 1888. május 26-i naplóbejegyzésben olvashatjuk, hogy Muszilné haláláig bízott benne, hogy Lowetinszky egyszer majd törleszti adósságát: „Annáéktól sentimentális levelet kaptam, melyben

kadt a kapcsolata a családdal⁴² –, mint ahogy több más esetben sem (Petrányi, Bölönyi), és hogy valamilyen oknál fogva lemaradt a listáról az első élettárs, Samoday Eszti.⁴³ Az első helyeken nem magánszemélyek, hanem pénzüzetek szerepelnek, ezt akár szimbolikusan is felfoghatjuk: a 19. század hitelrendszerének változásai, a hitelszövetkezetek előretörése a lakossági hitelezésben elérték a naplóíró világát is. Lowetinszky esetében az érintett hitelszövetkezetek, takarékpénztárak⁴⁴ a táblázatban feltüntetett tartozást minden bizonnyal 1910-ra már le is írhatták behajthatatlan kintlévőségként, tekintve, hogy a megelőző évek számadásaiban már nem szerepelnek ezek a hiteltörlesztések, a naplóíró tehát mindenképpen a hitelszövetkezeti lakossági hitelezés egyik nyertese lehetett. A táblázatból azonban kitűnik, hogy a zálog ősi intézménye nyereségesen működött vele szemben is, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy voltak ki nem váltott tárgyai is Lowetinszkynek.

A kimutatás szerint 123 személynek adott kölcsön Lowetinszky János József. Nézzük meg, kik voltak a naplóíró legnagyobb, legjobb és legrosszabb adósai (3. táblázat).

3. táblázat

Név	kölcsönadtam (K)	visszakaptam (K)	követelék (K)	túlfizetett (K)
Gurányi László	1201,86	1334,35		122,49
Hörcher Gyula	1057,02	1169,92		112,90
Madarasy József	832,91	861,91		29
Újfalussy Ferenc	712,28	689,52		
Kertész Győző	648,49	672,30		23,81
Szabó Andor	597,74	468,54	129,2	
Mindszenty József	557,56	466,08	91,48	
Bogdán Gyula	425	424,48	0,52	
Kónya Lajos	404,68	397	7,68	
Mihálka László	376	276	100	
Szaniszló Ferenc	292,80	262,36	20,44	
Kaprinay László	259,80	212,1	47,7	
Podobják János	222,20	224,74		2,54
Podobják Kálmán	212,90	211,30	1,60	
Méth Dezső	200	30	170	
özv. Weisz Gyuláné	176	88	88	

tudósít, hogy Muszliné meghalt, s húsvétkor még beszélt vele, s emlegette volna azt a pénzt, melyet tőlem fogand kapni, hogy mily jó lesz az neki öreg napjaira.”

⁴² Muszil Ferivel akkor romlott meg a naplóíró kapcsolata, amikor egyértelművé váltak előtte annak sötét ügyletei, lásd például: „Feri s Karaszek a padlásra mentek, bizonyosan valamit lopni” (1890. március 20.); „Feri egy régi aranygyűrűt akart velem becsapatni [zálogba], én meg nem csaptam be, mert valószínűleg lopott” (1890. március 30.).

⁴³ Ugyanígy az a soktucatnyi katonatárs neve sem szerepel a listán, akiket 1888-ban még feltüntetett.

⁴⁴ Hősünk a már említett „Budapesti VII. kerületi polgári kölcsönös segélyező-egylet mint hitelszövetkezet”-en túl a következőktől vett fel hitelt az 1900-at követő években (pénzüzet neve, alapításának éve): „Kun-Szent-Miklós-Dabas-Szabadszállási takarékpénztár” (1874) és „Erzsébetvárosi népbank mint szövetkezet” (1901) – *Mihók-féle Magyar Compass. 1902–1903. XXX-ik évfolyam. I. rész. Szerk. Galánthai Nagy Sándor. Budapest, 1902. 432., 977.* A lista szerint négy „bank”-tól vett fel hitelt Lowetinszky, a negyediket azonban nem sikerült azonosítanom (az összegző statisztikai részeknél az szerepel, hogy törlesztett ezekben az években egy bizonyos „vármegyei szövetkezet”-nek, másként: „vm. bank”-nak, „vm. pumpverein”-nak).

Takáts Vendel	135,60	136		0,40
Zlinszky Ernő	126,26	124,70	1,56	
Mártonfy Márton	115,54	113,98	1,56	

A lista élén szereplő 19 személy szinte kivétel nélkül a vármegyei kollégák közül kerül ki a naplóíró által addigi élete során kölcsönadott összegek 85%-a az ő zsebükbe – illetve hitelezőikébe – vándorolt. A legnagyobb hitelfeltevő volt egyben a legjobb (a leginkább „túlfizető”) adós. Gurányi László vármegyei írnokról később azt írta – ezek szerint a törlesztést illetően tévesen –, hogy „a pénznek nem volt előtte értéke, adósságot adósságra halmozott, a visszafizetésre nem is gondolt, hihetetlen kamatokat ígért, de a tőkét sem adta vissza. [...] Egyedüli okos cselekedete volt, hogy hitelre vett egy házat Pestszentlőrinczen életbiztosítási kölcsön alapján, és az a gyanúm, hogy tudva azt, hogy már nem él soká, lelkiereje meg az öngyilkossághoz nem volt, két évig henteregve kórházról kórházra, naponta – dacára tudóbajos voltának – 100–150 cigarettát szívott el, s ily módon lett öngyilkossá.” A „harmadik helyezett” gojzesti Madarassy József, vármegyei írnok: „Jó családból származó, de hihetetlenül könnyelmű, az ördög hármass szentségének (bor, kártya, asszony) nagy tisztelője, és nem riad vissza semmitől sem, hogy passióit kielégítthesse. [...] Egy alkalommal Albertfalvára vonultunk ki, napvilágig tekéztünk, azután kártyáztunk hazardot, egyszerre egy forintot kezd keresni, amely állítása szerint eltűnt, holott bankjában lehetett vagy 40–50 forint. Megdühödtem, egy pillanat alatt anyaszült meztelenre vetkőztem, és a kivilágított asztal tetejére ugrottam, feléje fordítva alsó feletem, barátságosan invitálva, hogy ott keresse az elveszett forintját. Szerencsére még sem tojózott meg, mert baj lett volna belőle.”

Lowetinszky legrosszabb adóssaitól viszonylag nagy összegeket követelt (minden bizonyosan csak papíron): Méth Dezsőtől 170, Szabó Andor volt tényleges vadászhadnagy, vármegyei díjnoktól 129, Mihálka László postatisztól (aki egyébként szintén adott kölcsönöket a naplóírónak) 100, Mindszenty József vármegyei irattári segédétől pedig 91 koronát. Láthatjuk, hogy Méth az 1900 végén átvett 200 koronából végül csak 30-at törlesztett. Szabó Andorra így emlékezett a naplóíró: „Iszonyatos fráter. Jó családból származó, ezt is az ördög három szentsége nyargalta. Minden extravagantiára kapható. A világ legnagyobb egoistája, aki semmiféle eszköztől sem riadt vissza, hogy passióit kielégítse, nem ismert ilyenkor sem Istent, sem embert. Folyton uzsorások körmei között vergődött, családja bármit tett, mindig benne volt valamiféle csávéban. Úri és jó modorú, behízelt volt, amivel azután beburakodott mindenüvé. Megnősülve, otthagya feleségét, mikor azt kiszipolyozta. [...] Szélhámoskodott, ha kellett, pumpolta a Huszár Dezső ülnök barátja révén kezei közé került [ügy]feleket. [...] Nekem sok keserű órát okozott, de mint annyi mást, ezt is elfeledtem.” Mindszenty szintén megérte a pénzét: „Mindszenty Cornélia (utóbb a fiatalon elhalt híres Halmi színész feleség) és Keczer Miklós, a régi Keczer család sarja, híres sportsman és versenystálló-tulajdonos törvénytelen gyermeke. Igazi sárosi típus, fellengző, nagyzó, hazug, de úri modorú és jónevelésű, bor és nő nagy tisztelője, utóbb már csak Bacchus oltárán áldozott. Hihetetlen könnyelmű, egyik szélsőségből a másikba esve. Szó nélkül fizetett boldognak, boldogtalannak. Mánijája volt azután másnap, hogy kifosztották.”

„Az adósság behálózza, begubózza az egész társadalmat.” (Összegzés)

Tanulmányomban azt vizsgáltam, hogy a 19. század utolsó évtizedeiben, illetve a századfordulón milyen keretek között zajlott egy szinte vagyontalan, csak ingóságokkal és társadalmi kapcsolatokkal rendelkező budapesti kisember, Lowetinszky János József hitelélete.

Ifjú korában – miután felélte csekély örökségét – rokonok, ismerősök támogatták pénzzel, kosztal, szállással, ugyanakkor ezen segélyek egy részét kölcsönként tartották számon – mind a naplóíró, mind a segítségére sietők. Más kérdés, hogy ezek döntő részét végül nem törlesztette Lowetinszky. Az önálló felnőttkor első éveiben hitelállománya ugyan egyre nőtt, ugyanakkor már ő is adott kisebb kölcsönöket kollégáinak, barátainak. A kölcsönügyletek szinte mindennaposak – és a vizsgált időszakban egyre gyakoribbak – voltak a naplóíró életében, és vélhetőleg a környezetében is; már 1893-ban is alig volt olyan hét Lowetinszky számára, amikor nem történt legalább 2-3 hitelaktus (kérelem, felvétel, törlesztés). Egyes kollégáival szemben különösen ügyelt arra, hogy ne várassa meg őket a törlesztéssel, fenntartva ezzel társadalmi reputációját. Ugyanígy a környezetén belüli tekintélyét növelhette azzal is, amikor olyan kollégáinak és barátainak is adott kölcsön szerényebb összegeket, akiktől nem lehetett elvárni a kölcsön teljes visszafizetését. A volt szeretők/kitartók (Samoday Eszti, Takács Róza, Schmindt Teréz) „kártérítésével”, a tőlük kapott pénz visszafizetésével viszont nem igazán törődött, ezért mindhárom egykori barátnője bíróság elé vitte az ügyet. Az évek során a „matriarchális” kölcsönök mellett egyre nagyobb jelentőségre tettek szert az egyesületi, hitelszövetkezeti („pumpverein”-októl kipumpolt) – több száz koronás – kölcsönök. Időközben a naplóíró is egyre nagyobb kölcsönökkel látta el környezetét, a századforduló idején legtöbbször már több hitelt helyezett ki az egyes években, mint amennyit felvett. Ekkora már munkahelyén, a vármegyénél, a munkatársak egymás közti hitelügyleteinél is megjelent a kamat.

Lowetinszky János Józsefet és cimboráit az új, lakossági hitelszféra nyerteseinek tekinthetjük, ugyanis „közkereseti társaságaik” gyakran sikerrel tudtak kitérni a pénzügyi törlesztő részletek fizetése elől. „Sikerük” – valójában szélhámosságuk – titka többek között az lehetett, hogy nem volt vagyonuk, bevételeik pedig nem csak a hivatalos fizetésből származtak.

Szabados életvitelű kollégái ugyanakkor a naplóírót is „fejőstehénnek” tekintették, a nekik folyósított rossz kölcsönök révén Lowetinszky kihelyezett hitelállománya egyre nőtt. Úgy tűnik tehát, hogy a naplóíró visszaadta a környezetének azt, amit ifjúkorában kapott a soha nem rendezett tartozásokon keresztül.⁴⁵

A naplón keresztül bepillantást nyerhettünk egy olyan 19. század végi budapesti kisemberei világba, ahol a különböző típusú mikrohitelnek, keresztbe- és körbetartozásoknak nagyon fontos társadalom-összetartó szerep jutott, és ahol a kölcsönügyletek a mindennapi érintkezés szinte magától értetődő részét képezték.⁴⁶ Lowetinszky – a vagyontalan budapesti kistisztviselő – ugyanúgy kért és kapott kölcsönt későbbi országgyűlési képviselőtől,

⁴⁵ Sőt, élete utolsó két évtizedében már nem is – illetve csak egészen elvétve – vett fel kölcsönt Lowetinszky János József, míg hitelezői tevékenységét továbbra is folytatta.

⁴⁶ Így például a rajtakapott szeretők is ezzel védekeztek a szobába topanó férj előtt: „ $\frac{1}{2}$ 3-kor el Esztihez, alig voltam ott tíz perczig, Feri lépett be egy ember kíséretében. Képzhetni az eklatot [parázs jelenetet], perpatvar támadt, Eszti lélekjelenlétének köszönhettem, hogy tisztességesen kihúzhattam magam az affaireből; Feri kérdésére, hogy mit keresek lakásában, nem tudtam felelni, mire Eszti közbevágtott: »Pénzt jött kérni, amivel neki adós maradtam«, én persze felhasználtam az előnyt, s a bolonddal egy írást állítottam ki 11 forintra, melyben kötelezi magát 1. májusra azt megfizetni (1888. február 29.); „el Esztihez, ott ebédlés, beszélgetés, [...] $\frac{1}{2}$ 1 tájt az ördög Ferit hozza haza, ki felé akarok iramlani, hát jön felém, vissza, egy másodperc műve volt magamat az ágy alá rejtteni, nem vett észre, s 20 perc után távozott.” (1890. április 12.); „megyek Esztihez, elhültem egészen, mert még Feri otthon volt. Képzhetni a scandalumot, ami most jött; én a pénz-kérésre hivatkoztam, emez lakásából kiutasított, megfogott, én ökölcspással feleltem, végre meg-sokallván az eklatot, dühösen el.” (1890. április 14.)

mint ahogyan szűkölködő szomszédjaitól, egykori dajkájától, eladósodott kollégáitól is; volt olyan hitelezője, aki a rokonságon keresztül, más pedig egy volt államtitkár közbelépésének emlegetésével igyekezett nyomást gyakorolni rá a törlesztés ügyében. Úgy gondolom mindezek alapján, hogy egyetérthetünk a kortárs Pásztor Mihállyal, aki szerint „Budapesten mindenkinek van valamelyes köze az adóssághoz. Az adósság behálózza, begubózza az egész társadalmat.”⁴⁷

JÁNOS MÁTYÁS BALOGH

Ordinary Loans for Ordinary People in Late-Nineteenth-Century Budapest

One of little known areas of 19th-century credit business is the segment of small-scale loans given to private individuals. By examining János József Lowetinszky's (1866–1935) 40-volume diary, an extremely valuable source material, we can have a look at the colorful world of the credit transactions of the lower middle class living in Budapest – a world that was almost completely interwoven by intertwining loan dependencies and cross- and circular debt. We can follow how, throughout the years, the structure and value of the outstanding loans of our penniless diary writer, a clerk by profession, changed and we can also have a glimpse of his relationships with his lenders and borrowers. With some of his colleagues, trying to preserve his social reputation, he paid special attention not make them wait for the payments. It was for the same motives that he gave smaller loans to such colleagues and friends who were unlikely to repay the entire amount. Throughout his life, there were several occasions when the diary writer was unable to repay larger loans, and some of the lenders – including three of his ex-partners – took the case to court.

The paper describes Lowetinszky's annual budgets and loan businesses between the years 1889 and 1910, and examines in detail the frameworks of two-way lending in the years 1893 and 1900. The detailed statistics and balances of the diary writer are used parallel with his narration. The paper highlights that small-scale loans had a very strong society-bonding role in the given period.

⁴⁷ Pásztor: *Az eladósodott Budapest*, 76.